

СИМВОЛІЧНЕ: ПОЛЕ ДОСЛІДЖЕННЯ Й АСПЕКТИ АНАЛІЗУ

Аналізується природа символічного і його відношення до тілесності, яка є засадою різних сторін життєдіяльності людини. Наводиться класифікація символів. Визначаються антропологічний, герменевтичний та онтологічний аспекти символічного.

Проблема символічного набуває особливої ваги з точки зору постановки питань і шляхів їх вирішення у філософії ХХ століття. На наш погляд, регулюючою складовою цих питань є переосмислення сутності, природи людини, її місця у Всесвіті.

Екзистенціалізм, герменевтика, комунікативна філософія, відмовляючись від класичної філософської форми постановки цього питання і раціоцентричного шляху його вирішення, здійснюючи програму критики метафізики, у своєму розвитку дійшли до нової межі, коли дедалі нагальнішою стає проблема виходу на об'єктивні критерії істинності положень, об'єктивні засади побудови онтолого-

гносеологічного каркаса філософії [1]. У цьому напрямі дослідження здійснюються проби "відтворення важливих змістовних моментів метафізичного або онтологічного мислення" [2].

Протягом ХХ ст. філософія все більше дистанціювалася від класичного розуміння як сутності самої онтології, так і вирішення питання про співвідношення онтологічної та гносеологічної частин філософської теорії. Це дистанціювання цілком природне і є прикладом того, якою мірою філософія залежить від загальнокультурного контексту. Класична філософська парадигма протиставлення об'єкта й суб'єкта ґрунтувалася на механічній

картині світу, опорою якої були природничі науки. Саме у XVII—XVIII століттях був сформований стереотип розуміння об'єкта у філософії і відповідно до цього — уявлення про контури онтології як теоретичної частини філософії. "Об'єктивація" суб'єкта (людини) ґрунтувалася спочатку на механіко-фізичних засадах, починаючи ж із творчості Маркса, а потім — позитивізму — на засадах соціального її буття. Пізніше, наприкінці XIX—XX ст. великого значення серед усіх інших наук набули фізіологія, мовознавство й психологія. Об'єктами дослідження цих наук є складніші утворення ніж об'єкти класичної механіки.

З іншого боку, криза класичних наук (фізики, математики) наприкінці XIX — початку XX століть виявила обмеженість їх теоретичного каркаса для побудови онтологічної картини світу. Однією з перших філософських теорій це відчув емпіріокритицизм, який практично відмовився від побудови філософської онтології, що ґрунтувалася на метафізичних і механічних засадах.

Наприкінці XIX ст. науки про людину набувають дедалі більше питомої ваги серед інших наук. І це пов'язано не лише з тим, що людина — найскладніший об'єкт і тому її дослідження можуть стати фундаментом нової філософської парадигми. Розвиток самих природничих наук починає потребувати знань про людину, синтетичного уявлення про її природу й місце у світі [3].

На наш погляд, найбільш адекватним постановці питання про подальші пошуки нової філософської парадигми предметом дослідження може бути дослідження природи символічного, результату символічної діяльності — символу. Символічна дія у найконцентрованішому вигляді репрезентує цілісність буття людини і Всесвіту у їх єдності [4].

Аналіз символу і символічної діяльності може створити нове підґрунтя для визначення природи людини і глибинного її зв'язку з навколишнім світом. Цей зв'язок, можливо, ґрунтується не лише на хіміко-біологічних, спільних для людини і навколишнього середовища, процесах, а й враховує психічні, морально-етичні та ціннісні аспекти буття людини.

Процес взаємодії людини із символом — символічна діяльність — у концентрованому вигляді містить у собі всі аспекти дійсності, починаючи від фізичного, хіміко-біологічного і завершуючи духовним.

Поле дослідження символічного

По-перше, необхідно з'ясувати, які саме особливості притаманні символічному як феноменові буття. По-друге, виходячи з цих особливостей, показати на прикладах, що символічне виходить далеко за межі власне символу і символічної діяльності

людини як особливої діяльності, існуючої поряд з іншими.

Символ набуває свого значення тоді, коли матеріальна чуттєвість певного предмета розглядається (рефлексується) не як така, що сама по собі протиставлена суб'єктові, а як консолідована у внутрішній структурі його психіки на рівні психофізіологічних процесів організму людини, а згодом — відтворена рефлексивно на рівні думки, або ж усвідомлення у формі почуттів та емоцій, протиставлена суб'єктові як результат інтерпретації у вигляді об'єкта, предметності, що можна назвати процесом об'єктивації.

Під час роботи з символом, у символічній діяльності має місце певний баланс консолідації та об'єктивації. Увесь спектр видів символічного розміщується між консолідацією внутрішньої структури психіки та об'єктивацією, хоч би якими динамічно напруженими, рухливо-мінливими й опосередкованими були їх співвідношення і протиставлення. Динаміка співвідношення і єдності консолідації та об'єктивації породжує буття символічного. Усвідомлення, рефлексія самобуття людини й буття зовнішнього світу мають статус символічного лише у разі співвіднесеності з предметністю символу, його матеріальною субстанцією. А матеріальна субстанція символу, у свою чергу, опосередкує зв'язок людини з Універсумом у процесі її взаємодії з символом.

Символічна діяльність є найбільш синтетичною формою взаємодії людини й Універсуму. Вона, по-перше, вміщує в собі всі аспекти змісту свідомості (раціональний, емоційний, вольовий, мотиваційний, аспект віри); по-друге, у грі символу активізує, приводить у рух підсвідому частину психіки людини; по-третє, через тілесність людини поєднує її з Універсумом. Останнє положення слід окремо підкреслити: саме тілесність є "резонатором" дійсного зв'язку суб'єкта із зовнішнім світом.

Основна проблема у виявленні єдності суб'єкта й об'єкта полягає в аналізі взаємодії матеріальної сторони символу з тілесністю людини [5]. Сучасне знання поки що не володіє методологією дослідження взаємодії людини як цілісного начала, тобто такого, що поєднує у собі всі рівні буття — від біолого-хімічного і завершуючи ментально-ціннісним, світоглядним, — із навколишнім середовищем, Універсумом. Людина ж взаємодіє із зовнішнім світом, передусім як сутність, що поєднує в собі всю ієрархію елементів буття, на вершині піраміди якої знаходяться розум, моральні, художньо-естетичні цінності, бажання й воля, а підґрунтям якої виступає тілесність.

У своїй свідомій діяльності людина не в змозі аналітично-розумово синтезувати всі рівні буття, але саме єдність цих рівнів і є онтологічною засадою єдності суб'єкта й об'єкта. Дійсна єдність

суб'єкта й об'єкта може бути у ті моменти, коли у свідомості людини, по-перше, не переважає аналітико-дискурсивний процес, по-друге, наявне усвідомлення людиною своєї тілесності як ґрунтовної засади відношення Людина — Світ; як осередку, на тлі якого здійснюється інтерпретація дійсності буття. При чому, інтерпретація буття є органічною складовою самого буття, а не протистоїть йому у теоретично-гносеологічних формах.

Спіраючись на вищесказане, можна окреслити коло явищ, процесів дійсності, яке б визначило горизонт проявів символічного. Горизонт символічного виникає у тому разі, коли у процесі життєдіяльності людини вступають в особливу форму єдності зовнішній предметний світ і організм людини. Звісно, людина через свій організм завжди пов'язана із зовнішнім світом на хіміко-біологічному рівні (дихання, асиміляція і дисиміляція речовин), що не відрізняє її від тваринного й рослинного світу. Але поле символічного виникає лише у тому випадку, коли у хіміко-біологічну взаємодію між організмом людини і зовнішнім світом починають вбудовуватися ієрархічно складніші процеси, обумовлені життєдіяльністю людини як істоти бажаною, вольовою, істоти, яка має цінності й ідеали, діяльної у досягненні своїх прагнень. Увесь цей комплекс феноменів психіки людини набуває дедалі більше рафінованості з розвитком рефлексії, самосвідомості, розуму. На певному етапі розвитку ці складові психічної діяльності набувають певної самостійності, незалежності один від одного і тим самим — протистояння одне одному, їхня дивергенція більшою мірою обумовлена зростанням здатності людини до свідомої саморегуляції, розвитком розумових здібностей.

Але не безпосередність самосвідомості й теоретичне конструювання як таке (*cogito ergo sum* — Декарт, тотожність думки і дійсності — Гегель) є засадою єдності зовнішнього і внутрішнього; предметності, дійсності і суб'єктивності; не абсолютна самопороджуюча активність Суб'єкта (Фіхте) — з одного боку. З іншого — зв'язок цих протилежностей не може бути виведений з матеріальних засад, тобто виходячи з фізико-хімічних і біологічних процесів організму людини. Навіть сутність матеріально-практичної діяльності як основи розгортання єдності діяльності і суб'єктивності (Маркс), обмежуючи себе положенням про первинність матеріального, тим самим орієнтується на предметність як вихідний і завершальний пункт діяльності людини. Але в цьому разі предметність виступає у вигляді співвіднесеності через самосвідомість, до внутрішнього, до суб'єктивності. Тобто єдність матеріального й ідеального доводиться тільки на засадах самоусвідомлення, лише теоретичного виміру, теоретичного постулату, який може виконувати свою функцію у співвіднесеності до логіко-дис-

курсивного контексту як засобу виміру зв'язку між зовнішнім і внутрішнім.

Безпосередність, самоочевидність, як єдність зовнішнього і внутрішнього, у даному випадку не розгортає себе у просторо-часовому безперервному континуумі цілісного буття людини, де саморефлексія і раціовизначеність є лише вершиною айсбергу. Дискурсивно-логічно неможливо досягнути єдності цілісності, тому що логіка, думка є лише елементом цієї цілісності, який не може бути протиставленим цілісності, — а саме це маємо у даному випадку.

Елемент впливає на ціле не через самого себе як протиставлення цілому, а через саме ціле. Це положення свідомо культивується у будь-якій теоретичній побудові як таке, що не суперечить цілісності. Але мова йде про те, чи може цілісність бути даною суб'єктові як певний об'єкт. Позитивна відповідь на це питання передбачає постулат, що суб'єкт, який розглядає цю цілісність, якимось чином вилучений з неї тому, що лише у цьому разі цілісність може виступати об'єктом до суб'єкта. Але тоді це ще не справжня цілісність, тому що у даному випадку суб'єкт не є елементом цієї цілісності. Він вилучається з неї як інша цілісність, а не як елемент тому, що одній цілісності може бути протиставлена лише інша цілісність. А якщо це так, то тоді жодна з двох цілісностей не може претендувати на статус глобальної цілісності, яка, таким чином, залишається за межами горизонту навіть інтуїтивного усвідомлення, елементу цілісності. Дослідження природи символу дає можливість формування інших підходів до розуміння співвіднесеності зовнішнього і внутрішнього.

Визначальним фактором в інтеграції психофізичного комплексу, який є засадою символічного, є емоційно-вольовий аспект напруженості психіки людини, який об'єднує всі складові елементи організму в єдине ціле. Момент "включеності" людини у символ характеризується не лише гносеологічною, а й онтологічною складовою, засадою якої є тілесність людини.

Включеність у символ набуває універсального значення, адже є моментом включеності людини в Універсум, точніше — є онтологічною засадою єдності людини і Всесвіту, тотожності мікро- і макрокосму. В залежності від рівня розвитку людини (рівня духовності), вона спроможна усвідомити менший чи більший горизонт цієї тотожності.

У процесі символічної дії існує особлива форма єдності суб'єкта з матеріальною предметністю, яка виступає у вигляді символу. Предметність символу також може мати різні градації, в залежності від того, чи єдність його із суб'єктом набуває певного спектру, крайніми ланками якого є, з одного боку — тіло людини, з іншого боку — зовнішній предмет.

У тому разі, коли матеріальним субстратом символу виступає тіло людини, можна говорити про безпосередню єдність мікро- і макросвіту у символічному процесі. Коли матеріальним субстратом символу виступає зовнішній предмет, то ця єдність набуває опосередкованого вигляду.

Глибинним процесом, який обумовлює символічне, є ототожнення суб'єкта з об'єктом: суб'єктивно це може усвідомлюватись як наслідування предметові. У цей момент знімається розмежованість зовнішнього і внутрішнього; знання про предмет і сам предмет не протиставляються, а зливаються у дії "бути предметом" і "знати" переходить у "бути".

Перехід від "знати" до "бути" означає сублімацію раціонального, предметно-зовнішнього, сенсорного і виведення на передній план віри, волі, інтуїції, уяви, цілепокладання й ідеалоспрямованості, які синтетично поєднані, але не раціональними засобами (у теорії), а містяться у безпосередній даності буття людини, де "знати" є лише аспектом "бути". У цьому випадку "бути" виступає онтологічним виміром єдності суб'єкта й об'єкта, тотожності мікро- і макросвіту. Саме ці внутрішні аспекти відіграють вирішальну роль у формуванні особливого типу синтезу суб'єкта й об'єкта, людини й Універсуму — символічного синтезу.

Виходячи з вищесказаного про природу символу, можна визначити й систематизувати коло фактів культури, які стали б предметом дослідження символічного, окреслити принципи систематизації символічного.

Пропонується наступна класифікація символічного відповідно до різновидів символів:

А. Природний символізм

1. Тілесність людини як осередок дійсності мікросвіту:
 - а) символізм зовнішнього вигляду людини: форма частин тіла (структура обличчя, особливості побудови долоні, стопи, вуха), розміщення родимок;
 - б) символізм дієвої активності людини: інтонація мовлення, почерк, міміка, характерні пози та жести;
 - в) сновидіння.
2. Природо-символічний світ (макросвіт): ландшафт, форми предметів, мінерали, рослини.

Б. Культурно визначений символізм

1. Безпосередній символізм:
 - а) ритуальний символізм: містерії, магія, ритуальні релігійні культи, ворожіння;
 - б) звуко-символізм: фоносемантика, мантри, молитви, заклинання;

в) ідеографічний символізм: рослинні й тваринні символи, емблемата, геометричні символи;

г) енергійний символізм (тіло людини як "резонатор" єдності енергій зовнішнього і внутрішнього: практика ци-гун, хатха-йога (зокрема, пранаяма), тай-цзи цюань тощо, практика тілесно-орієнтованої психотерапії (В. Райх, О. Лоуен та ін.);

д) художньо-естетичний символізм.

2. Опосередкований "раціональний" символізм (символічні системи):

- а) алхімія;
- б) астрологія;
- в) карти Таро;
- г) руни;
- д) і-цзин;
- є) нумерологія.

Особливості природного символізму полягають у тому, що він проявляється на структурній організації природних об'єктів, тіла людини і її тілесної діяльності. Функціонування природного символізму здійснюється спонтанно і не є предметом спеціальної рефлексії [6].

Протягом історії людства накопичувалася інформація про ці явища у вигляді таких знань як фізіономіка, хіромантия, хірологія, графологія. Але інтуїтивні засади принципів побудови цих знань відводили їм статус паранауки, що заважало приєднати їх до комплексу природничих наук.

Найбільш методологічно оснащеним є дослідження символізму сновидінь як з точки зору практики роботи з ними, так і з точки зору аналізу психофізіологічних чинників (значення пози тіла сновидця, вплив зовнішніх факторів на хід сновидіння тощо).

Дослідження природних об'єктів, яке ґрунтується на парадигмі природознавства, орієнтоване на виявлення зовнішнього у предметності, зумовлювало розуміння світу як певної дискретної цілості і відповідно до цього уявлення — побудову теоретичної картини світу на аналітико-відчуттєвих засадах, де воля, почуття й інтуїція мали значення лише як елементи творчого процесу побудови теорії, розцінювалися як зовнішні до самої теорії (суб'єктивні) фактори. їм не надавався статус конституювання дійсності в її онтологічному вимірі.

Водночас, наприклад, у китайській культурі існує давня традиція фен-шуй аналізу навколишнього середовища (ландшафт, форми будівель та приміщень тощо), яка у своєму символічному аспекті інтегрує навколишнє людині середовище у центр її ціннісних та раціонально-практичних вимірів, надбань і подій життя.

Культурно-визначений символізм є результатом усвідомлення єдності зовнішньо-внутрішнього, утримується в межах досягнення цієї єдності. Саме для цієї форми символічного властиве використання символу, точніше, тут вперше з'являється символ як особлива матеріальна субстанція, яка у своїй одиничності відображає у певній формі й у певній мірі всезагальність. Людина, створюючи і використовуючи символи, в змозі досягнути протилежності і водночас тотожності у протилежності зовнішнього і внутрішнього, об'єктивного й суб'єктивного.

Широкий спектр культурно-визначеного символізму можна поділити на два напрями: безпосередній та опосередкований символізм. Граничною лінією між ними є застосування принципу системності, де на різноманітних засадах (від суто логічних до асоціативних) встановлюється співвідношення між певною кількістю взаємодоповнюючих символів, які у своїй сукупності відображають Універсум. Це символічні системи, які репрезентують вищий рівень символізму — опосередкований "раціональний" символізм.

Ми ризикнули назвати цей рівень символізму вищим лише для того, щоб, по-перше, підкреслити в еволюції символічного дедалі зростаюче значення раціональної, логічної складової. По-друге, визначити основний орієнтир у розумінні місця символічного в структурі світогляду, як досягнення гармонійного балансу між раціональним та інтуїтивним у життєдіяльності людини.

Напрямок безпосереднього символізму також містить у собі раціональну складову, але не на рівні системної організації символів, а на рівні протиставлення профанного і сакрального, без пошуків їх єдності й усвідомлення цілісної картини Всесвіту. Безпосередній символізм більшою мірою обумовлений історико-культурними особливостями етносу й відображає його специфіку. Безпосередній символізм, зрощений із структурою предметно-практичної діяльності людини, матеріал для символізації почерпує з тілесності людини. Він містить у собі ядро, що породжує процеси символізації через свій зв'язок із тілесністю. І тому безпосередній символізм виступає своєрідним генератором символічного як для природного, так і для опосередкованого символізму.

Послідовність переліку форм культурно-визначеного символізму у межах кожного з двох його напрямів, наведених у таблиці, відображає градації поступового відмежування від безпосередньо тілесного як ядра символізації. Ця тенденція жодною мірою не принижує значення тілесності, а, навпаки, настійливо підкреслює необхідність виявляти її роль у всіх видах символічного для запобігання еkleктичних підходів до розуміння його природи.

Але дослідження саме довершених форм символічного — символічних систем — дозволяє визначити основні аспекти аналізу символічного. Серед цих аспектів, слід передусім виділити антропологічний, герменевтичний та онтологічний аспекти. Хоча ці аспекти важливі для аналізу будь-якого прояву символічного, але евристично-прогностичні можливості цих систем дозволяють, за досить високого рівня кваліфікації інтерпретатора, оперувати цілою низкою фактів дійсності, горизонт інтерпретації яких задається рівнем духовності людини. Опосередковано-раціональні символічні системи за своєю структурою наближаються до практичної дійсності, зберігаючи при цьому багатозначність символічного.

Антропологічний аспект символічного, орієнтований на виявлення суттєвих вимірів життєдіяльності людини, які задіяні у процесі символізації. Серед них можна виділити такі психічні властивості як віра, воля, уявлення, характер — ті параметри, що конституують внутрішнє поле опорних значень символу, формальну його структуру. У свою чергу воля, віра й уявлення концентрують психіку в напрямі певних намірів та бажань, здійснення яких конститує особистість як рушія символічної дії [7].

З точки зору єдності внутрішнього й зовнішнього у символізації фундаментальну роль відіграє процес наслідування предметові. У межах цього процесу на основі симпатії, інтуїтивного проникнення у структуру буття предмета, змінюються характеристики як суб'єкта так і об'єкта. Дослідження ходу наслідування у єдності його психофізіологічних сторін потребує детальної розробки.

Медико-біологічний вимір антропологічного аспекту орієнтований на вивчення взаємовпливу стану здоров'я людини й характеру символічної дії. Цілісність символічної дії є новим, ієрархічно вищим, інтегруючим фактором функціонування організму людини, який може обумовлювати виникнення захворювань психосоматичної етіології, або ж, навпаки, бути засобом для лікування. Виміри антропологічного аспекту своїм підґрунтям мають тілесність.

Герменевтичний аспект символічного стосується визначення констант життєвого простору — ідеалів і цінностей, пов'язаних з індивідуальністю суб'єкта. Герменевтичний аспект залежить від видів символів, матеріального субстрату символів, що інтерпретуються, засобів інтерпретації.

У даному разі постає питання про те, що саме є підґрунтям інтерпретації. Інтерпретація — це вже певною мірою рефлексія над процесом безпосередності життєдіяльності. Засоби інтерпретації корелюються з безпосередністю, їхній спектр залежить від рівня оволодіння людиною психосоматичними процесами свого організму.

Онтологічний аспект символічного стосується передусім, засад тотожності мікро- і макрокосму. На відміну від інших засобів пізнання у символі й символічній діяльності дійсність не відображається, а твориться. Точніше, відображається дійсність у символі лише тією мірою, у якій процес роботи з символом, включення суб'єкта у символ рефлектується у формі думки, або ж коли наявна вербальна інтерпретація, тобто тією мірою, у якій суб'єкт протиставляється об'єкту.

Взаємозв'язок антропологічного і герменевтичного аспектів символічного дає можливість виявити відносність протиставлення дійсності як такої процесові її відображення. Обґрунтування цієї тотожності не виходить, наприклад, із тези, що відображення буття є новою, своєрідною формою буття, надбудованою над ієрархічно нижчим його рівнем. А йдеться про те, що засадою інтерпретації є антропологічний аспект символічного, підґрунтям якого виступає тілесність як безпосередня єдність "бути", де відсутність протиставлення суб'єкта й об'єкта надає єдності "дійсність — символ — людина" онтологічного статусу.

Таким чином, поле дослідження символічного обумовлюється діяльністю синтетичної єдності процесів різних рівнів: тіла людини, як сукупності фізико-хіміко-біологічних процесів, емоційно-во-

льових явищ психіки і раціовизначених логіко-цілепокладаючих функцій свідомості людини, які у своїй сукупності складають феномен тілесного. Тілесність об'єктивується у певні кванти цілісності — кореляти синтетичної єдності — символи. Символ, при взаємодії з ним, через структуру своєї предметності, відтворює цілісність буття людини як тотожність мікро- й макросвіту, і, таким чином, виступає одиницею духовності.

Класифікація символів ґрунтується на засадах відношення предметності символу до тілесності, їхній зв'язок може бути безпосереднім або ж дедалі опосередкованішим думкою. Крайніми ланками усього спектра різновидів символів є, з одного боку, символізм зовнішності людини, де предметність символу безпосередньо пов'язана з тілесністю, з іншого — такі різновиди символічних систем, як і-цзин, нумерологія, де предметність символів виступає у знаковій формі.

Антропологічний, герменевтичний та онтологічний аспекти аналізу надають можливість розкриття природи символічного як сутнісної характеристики буття людини, яка, як цілісна духовна істота, конститує дійсність у процесі інтерпретації, що призводить до виникнення нових вимірів буття.

1. Лив.: Хайдеггер М. Бытие и время. — М., 1997. — С. 8—15.
2. Корэт Э. Основы метафизики. — К.: Тандем, 1998. — С. 6.
3. Див.: Канра Ф. Дао физики. Исследование параллелей между современной физикой и мистицизмом Востока. — С.-Пб.: 1994. — С. 22.
4. Геном Р. Символы священной науки. — М.: Беловодье, 1997 — С. 8.

5. Лоуэн А. Терапия, которая работает с телом. — С.-Пб.: Речь, 2000. — С. 40.
6. Корэт Э. Вказ. праця. — С. 675.
7. Див.: Лоуэн А. Вказ. праця. — Цит. вид. — С. 28 — 43.

Anatoliy Osipov

SIMBOL: THE FIELD OF THE RESERCH AND THE ASPECTS OF THE ANALISIS

In the article the main characteristics of the symbolic are being analysed. On the basic of these characteristics the classification of the symbols is given, the main criterion of which is corporeality. The anthropological hermeneutic and anthropological aspects of the symbolic are being considered.